

Agnieszka PATAŁA (Uniwersytet Wrocławski)

“Quattuor stellae in una iam urbe”. *De Officina Plantiniana* en de Republiek der Letteren van Breslau (1550–1585)

Abstract

Among the many members of the Early Modern *Respublica Litteraria* who maintained contacts with the famous *Officina Plantiniana* in Antwerp, there were also several patricians of Breslau (Wrocław, Wratislavia), the capital of Silesia. The ‘Four Stars in That One City’ (a paraphrase of a sentence uttered by Justus Lipsius about the important *Wratislaviensians*), who at the end of the 16th century belonged to the European elite, were the imperial envoy in Poland, later anti-Trinitarian Andreas Duthith, the descendent of the then mightiest Breslau family Thomas Rehder, the Calvinist polymath Jacob Monau and the court physician of three Habsburg emperors Johannes Crato von Crafftheim. Their correspondence from the years 1550–1585 shows many literary relationships with Plantin. Their book collections, preserved till today in the Wrocław University Library, with works from the *Officina Plantiniana*, are clear evidence of the vivid connections between Plantin and the Silesians.

„Bin ich ein Schlesier, bin ich ein Poet”.¹ Deze zegswijze weerspiegelt niet alleen de goede kwaliteit en het “poëtische” karakter van het Breslaue onderwijs in de 16de- en de 17de-eeuw, maar ook de echte trots van de Sileziërs, die zonder minderwaardigheidscomplex maar wel ijverig aan het intellectuele leven van het vroegmoderne en neostoïsche Europa deelnamen. De culturele bloei van Breslau kwam niet onverwacht maar had zijn oorsprong, vanaf de Middeleeuwen, in de langdurige en kostbare inspanningen van veel mensen die tot het ontstaan van scholen en bibliotheken in de stad hebben bijgedragen.² Hoewel de oud-studenten van de Breslaue gymnasia de internationale carrière aan de Europese hoven en universiteiten ambieerden en vaak maakten, besloten ze meestal om hun verzamelingen boeken, correspondentie, kunstwerken en verschillende curiositeiten aan de bibliotheken van hun vaderstad door te geven.³ Op die manier vermeerderde in

¹ M.P. Fleischer, *Späthumanismus in Schlesien*, Bad Windsheim 1984, p. 10.

² G. Bauch, *Geschichte des Breslauer Schulwesens vor der Reformation*, Breslau 1909.

³ Ewa Houszka, *Prehistoria wrocławskich muzeów*, in: *Muzea sztuki w dawnym Wrocławiu*, ed. P. Łukaszewicz, Wrocław 1998, p. 11.

de loop der eeuwen stukje bij beetje de stedelijke collectie. De aanwezigheid van talrijke culturele schatten in Breslau waren het bewijs van de brede horizon, de goede opleiding en de intellectuele vaardigheden van de Sileziërs. Het grote aantal oude drukken uitgegeven in de *Officina Plantiniana* in de tweede helft van de 16de-eeuw, samengebracht in de Breslause bibliotheken van de St. Elisabethkerk, de St. Maria Magdalenakerk en de Bernardijnenkerk, kan niet aan de aandacht ontsnappen. Om de achtergrond van hun aanwezigheid in Breslau ten dele te kunnen reconstrueren, werd hier de correspondentie in de periode tussen 1550 en 1585 van vier ‘sterren’ van de toenmalige Silezische Republiek der Letteren: Andreas Dudith, Thomas Rehdiger, Jacobus Monau en Johannes Crato von Crafftheim, met personen uit de kring van de *Officina Plantiniana* nader onderzocht. Deze humanisten hadden veel gemeen met elkaar, ondanks wezenlijke verschillen in hun karaktertrekken, loopbaan, levensstijl en sociale achtergrond. Op de allereerste plaats waren ze verbonden met Breslau, hun geboorte- (behalve Dudith), educatie- en uiteindelijk sterfplaats (behalve Rehdiger). Elk van deze vier humanisten was student van het *Gymnasium academicum* bij de St. Elisabethkerk in Breslau⁴ en vervolgens aan buitenlandse universiteiten. Als gevolg daarvan onderhielden ze contacten met de meest prominente humanisten van toen en vormden ze de elite van de Breslause *Res Publica Literaria*. Uiteindelijk kenden Christoffel Plantin en de humanisten uit zijn omgeving alle vier genoemde Breslauer. De resultaten van de analyse van hun correspondentie zullen de aanwezigheid van de Plantijnse oude drukken in Silezië ten dele belichten.

Andreas Dudith (1533–1589) en de boekverkoper Petrus Antesignanus

Andreas Dudith werd in Buda, in een familie van Italiaanse en Kroatische afkomst, geboren. Hij woonde echter niet lang in zijn vaderland.⁵ Zijn eerste schooljaren

⁴ David G. Halsted, *Poetry and Politics in the Silesian Baroque. Neo-Stoicism in the Work of Christophorus Colerus*, Wiesbaden 1996, p. 47. Krantz schreef in 1699 dat tot de groep van beroemdste leerlingen van het Breslause *gymnasium academicum* Andreas Dudith, Johannes Crato von Crafftheim, Peter en Jacob Monau en de broers Rehdiger behoorden.

⁵ De literatuur over Dudith is niet zeer uitgebreid. Zijn eerste biografie is in de 17de eeuw ontstaan: Quirinus Reuter Conrad, *Andreae Dudithii de Horehowiza quondam episcopi Quinqueecclesiensis... orationes*, Neben 1610. De tweede dateert uit de 18de eeuw: Karl B. Stieff, *Versuch einer ausführlichen und zuverlässigen Geschichte von Leben und Glaubens-Meynungen Andreas Dudiths*, Breslau 1756. Tot de belangrijkste moderne monografieën over Dudith behoren: P. Costil, *André Dudith. Humaniste Hongrois. 1533–1589. Sa vie, son oeuvre et ses manuscrits grecs*, Paris 1935, K. Juhász, “Andreas Dudith. Ein Beitrag zur Geschichte des Humanismus und der Gegenreformation”, in: *Historisches Jahrbuch* 55 (1935), pp. 55–74, D. Caccamo, “Una società di umanisti intorno al diplomatico imperiale Andrea Dudith-Sbardellati”, in: idem, *Eretici italiani in Moravia, Polonia, Transilvania (1558–1611). Studi e documenti*, Florence 1970, pp. 109–151,

bracht hij door in Breslau op de St. Elisabeth school, waar hij o.a. Johannes Crato von Crafftheim had ontmoet.⁶ Vervolgens studeerde hij in de jaren 1551–1560 in Italië, dankzij de financiële steun van Hongaarse geestelijken, eerst zijn oom Augustinus Sbardellatus en later bisschop Nicolaus Olahus. Hij maakte zijn hele leven lang deel uit van de diplomatieke dienst van keizer Maximiliaan II en later van Rudolf II. Confessioneel gezien was het imago van Dudith wel controversieel. Als bisschop van Tnin, gekozen door keizer Ferdinand I, nam hij deel aan het Concilie van Trente en vervolgens had hij in 1563 van Maximiliaan II een nieuwe bisschopszetel in Pecs gekregen.⁷ Ondanks zijn bisschoppelijke functie trouwde hij in 1569, tijdens zijn diplomatieke missie in Krakau, in het geheim met een Poolse edelvrouw.⁸ Ten gevolge daarvan deed de paus hem in de ban, werd de keizer woedend en verlieten veel van zijn katholieke kennissen hem, hoewel de Silezische vrienden loyaal bleven. Pas de herfst van zijn leven, vanaf 1579, bracht Dudith in Breslau door, op verzoek van Crato von Crafftheim.⁹

Ook in andere opzichten is Dudith een controversiële figuur. Aan de ene kant werd hij beschouwd als een gezaghebbende humanist en zeer originele wijsgeer. Dit imago probeerde hij zijn hele leven lang te creëren en te onderhouden. Aan de andere kant had hij eigenlijk niets geschreven en uitgegeven. Door zijn grote netwerk van contacten, onderhouden dankzij briefwisseling en diplomatieke talenten, vocht hij als een leeuw om een betere positie in de Europese intellectuele kringen in te nemen. Tot vandaag zijn circa 1300 brieven bewaard die als bewijzen van zijn inspanningen dienen.¹⁰ Dudith verzamelde manuscripten en boeken, zijn collectie omvatte rond 4000 volumina.¹¹ Na zijn dood bleef zijn verzameling eerst in Breslau; 20 jaar later hebben zijn erfgenamen de boeken verkocht. De meesten ervan kwamen in de collecties van Franz Dietrichstein, bisschop van Olmouc, en prins Friedrich August uit Dresden.¹²

G. Almasi, *The Uses of Humanism: Johannes Sambucus (1531–1584), Andreas Dudith (1533–1589) and the Republic of Letters in East Central Europe*, Leiden 2009. De monografie over Dudith van Lech Szczucki is nog steeds *in statu nascendi*.

⁶ Zijn oom Augustinus Sbardellatus heeft op het kiezen van deze school aangedrongen, G. Almasi, *op. cit.*, p. 82.

⁷ P. Costil, *op. cit.*, p. 80–100.

⁸ Zijn eerste vrouw was Regina Strassowna en de tweede Elisabeth uit de familie Tarnowski.

⁹ Stanisław Tync, “Z życia patrycjatu wrocławskiego w dobie renesansu”, in: *Sobótka* 8 (1953), pp. 69–123, hier: p. 93.

¹⁰ De correspondentie van Andreas Dudith is in het geheel uitgegeven, zie Andreas Dudithius, *Epistulae*, Lech Szczucki, Tibor Szepessy (red.), vol. 1 (1554–1567), Budapest 1992; vol. 2 (1568–1573) Budapest 1995; vol. 3 (1574), Budapest 2000; vol. 4 (1575), Budapest 1998; vol. 5 (1576), Budapest 2005; vol. 6 (1577–1580), Budapest 2002.

¹¹ J. Jankovics, I. Monok, *Dudith András könyvtára. András Dudith's Library: A Partial Reconstruction*, Szeged 1993, p. 10.

¹² Astrid C. Balsem, “Books from the Library of Andreas Dudith (1533–89) in the Library of Isaac Vossius (1618–89)”, in: R. Myers, M. Harris, G. Handelbrote (red.), *Books on the Move. Tracking Copies through Collections and the Book Trade*, London 2007, pp. 69–86, hier: p. 74.

Op basis van twee bewaarde brieven van Plantin aan Dudith kunnen wij constateren dat hun relatie kort en zakelijk was.¹³ In de eerste brief van 3 april 1569, toen Dudith vermoedelijk in Krakau was, vroeg Plantin hem twee manuscripten te leen: commentaren bij het Hooglied geschreven door Gregorius van Nazianze en commentaren van een onbekende auteur bij de evangeliën. Bovendien vermeldde de beroemde drukker de naam van zijn vriend Petrus Antesignanus, de boekverkoper die hem over de collectie van Dudith had geïnformeerd. Vervolgens heeft Plantin uitgelegd, dat hij deze twee manuscripten nodig had voor een nieuwe publicatie, die voor de hele christelijke wereld nuttig zou zijn. Tot slot heeft hij gevraagd om de groeten te doen aan de *Res Publica Literaria* van Dudith. De inhoud van Dudiths antwoord is onbekend, maar vermoedelijk heeft hij zeer snel gereageerd, omdat Plantin reeds op 23 juli van dat jaar zijn dankbaarheid uitte voor de boeken, die hij van Antesignanus in Frankfurt had gekregen. Langs dezelfde weg zouden de boeken binnen zes of acht maanden naar de Hongaarse diplomaat terugkomen. Pas in de tweede brief noemde Plantin de Polyglotbijbel als de onderneming waarvoor hij deze twee manuscripten van Dudith nodig had. Bovendien deed het hoofd van de *Gulden Passer* verslag van zijn problemen en van de voortgang van het werk aan de Polyglotbijbel en aan het boek over Gregorius van Nazianze van Dudiths vriend, de Hongaarse humanist Johannes Sambucus.¹⁴ Het slot van de tweede brief is nog hoffelijker dan de eerste: Plantin kijkt uit naar de ontmoeting en het gesprek in Frankfurt am Main en brengt de groeten van Gerhard Falkenburg over.

Uit deze korte briefwisseling volgt, dat Dudith met zijn twee manuscripten tot de belangrijkste onderneming in de loopbaan van Plantin heeft bijgedragen. Om deze twee boeken van een eigenlijk onbekende persoon te krijgen, maakte de uitgever gebruik van voor de *Res Publica Literaria* typische strategieën. Ten eerste heeft hij de namen van drie vrienden uit Dudith's netwerk: Petrus Antesignanus, Johannes Sambucus en Gerhard Falkenburg, genoemd en zijn vriendschap met Antesignanus benadrukt. Aan de ene kant wilde hij mogelijkere wijs in de ogen van Dudith betrouwbaarder zijn als vriend van zijn vrienden. Aan de andere kant was hij wellicht van plan om Dudith *impliciet* naar de mond te praten, dat zijn roem wel groot bereik had, om zonder problemen de manuscripten te krijgen. Daarenboven heeft hij Dudith voor een gesprek tijdens de Frankfurter Messen uitgenodigd, dus men kan aannemen dat de Hongaarse en tegelijkertijd Silezische humanist ook een bezoeker van de belangrijkste jaarmarkten was.

¹³ Max Rooses (red.), *Correspondance de Christophe Plantin*, vol. II, Antwerpen 1968, p. 46–47; *Correspondance de Christophe Plantin*, vol. III, Antwerpen 1968, p. 56–57.

¹⁴ In de Universiteitsbibliotheek Wrocław bevinden zich wel boeken van Johannes Sambucus uit de de *Officina Plantiniana*, maar dat zijn vooral zijn *Emblemata*.

Aangezien de contacten tussen Dudith en zijn beroemde vriend, de Hongaarse humanist Johannes Sambucus, ook bevriend met Plantin, al zeer grondig onderzocht zijn en de betrekkingen met Falkenburg zeer oppervlakkig van aard waren,¹⁵ is de persoon van Petrus Antesignanus wel interessant. Over zijn identiteit zijn veel tegenstrijdige theorieën ontstaan, omdat de auteurs een mengsel hebben gevormd van informatie over hem en van vermeldingen over zijn oudere broer, Petrus Antesignanus Raspistagniensis (1525–1561).¹⁶ Pas in de jaren 50 van de 20ste eeuw heeft de Poolse auteur Marta Burbianka dit probleem opgelost.¹⁷ De oudste van de broers, geboren in Frankrijk, was grammaticus, musicus en protestant die vanwege confessionele problemen uit zijn vaderland naar Genève moest vluchten. Na de dood van Petrus Antesignanus Raspistagniensis I heeft zijn jonger broer, Petrus Davantesius Antesignanus II die hier voor ons van belang is, diens boekenverzameling overgenomen en is hij ook boekverkoper geworden. Zoals de oudere broer, moest ook Antesignanus II om religieuze redenen vluchten. Hij reisde naar het Oosten van Europa, aanvankelijk naar Krakau, en naar het schijnt heeft hij daar Andreas Dudith ontmoet. Wij kunnen alleen maar vermoeden, dat Dudith die over zijn plannen om naar Breslau te verhuizen heel vaak in zijn brieven had geschreven, invloed had op de beslissing van Antesignanus, om naar de hoofdstad van Silezië te emigreren. Later, in 1572, werd Antesignanus officieel burger van Breslau om hier boeken te mogen verkopen. In de stadsdocumenten bevindt zich ook een korte vermelding uit 1581, dat Petrus Antesignanus uit Frankrijk, burger van Breslau, zeven jaar eerder in Frankfurt am Main was gestorven.¹⁸ Dat betekent dat hij minstens 3 jaar in Breslau actief was. Petrus Antesignanus II, de “goede vriend” van Plantin, een in Europa welbekende en aan de Frankfurtse *Büchermesse* zeer actieve boekhandelaar, was blijkbaar een belangrijke schakel in de ketting van betrekkingen die Breslau met Antwerpen had verbonden. Zijn aanwezigheid in Breslau betekent dat de leden van de Silezische *Res Publica Literaria* dankzij zijn bemiddeling tot de nieuwste boeken uit de *Officina Plantiana* toegang hadden. Of ze op die manier de Plantijnse drukken ook hebben *gekocht*, blijft een aparte kwestie.

¹⁵ G. Almási, *op. cit.*

¹⁶ Pierre Bayle, *Dictionnaire historique et critique*, vol. I, p. 243, Amsterdam 1730; Christian Gottlieb Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, vol. I, Leipzig 1750, p. 243; Robert Eitner, *Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexicon der Musiker und Musikgelehrten...*, Leipzig 1900, p. 152.

¹⁷ Marta Burbianka, *Zarys dziejów handlu księgarskiego we Wrocławiu do połowy XVII wieku*, Wrocław 1950, p. 45–46.

¹⁸ Jan Ptaśnik, *Monumenta Poloniae typographica XV et XVI saeculorum: Cracovia impressorum XV et XVI*, Kraków 1979, p. 284.

Thomas Rehdiger (1540–1576) — *bon vivant* en vermaard verzamelaar

Het avontuurlijke en tegelijk korte leven van Thomas Rehdiger werd in talrijke poëmata van zijn tijdgenoten en in later universitair onderzoek beschreven; dat laatste vindt tot nu toe plaats.¹⁹ Zijn erfenis vormde de grondslag van de meest vermaarde bibliotheek in de stad, namelijk die van de St. Elisabethkerk waarin zijn rijke collectie kunstwerken, manuscripten en boeken, ook deze uitgegeven in de *Officina Plantiniana*, werd bewaard.²⁰ Rehdigers bibliotheek was, volgens de uiterste wilsbeschikking van de donateur, vanaf 4 oktober 1661 voor iedereen toegankelijk. Hoewel Rehdiger nooit een inventaris van zijn eigendom had opgemaakt, bevinden zich in zijn correspondentie vermeldingen over de boeken uitgegeven in de *Gulden Passer* die hij zonder twijfel bezat.²¹ Hij had ook ongetwijfeld een paar keer in Antwerpen verbleven en bij die gelegenheden had hij vermoedelijk de kans gehad om Plantin persoonlijk te ontmoeten.

Na zijn leertijd in het St. Elisabeth gymnasium ging Rehdiger naar Wittenberg om daar rechten te studeren. Hij woonde vier jaar lang in het huis van Philipp Melanchthon en kwam zo onder invloed van de grote theoloog. Na zijn studie reisde hij elf jaar door heel Europa; zijn Peregrinatio academica leidde hem naar de Sorbonne, Leuven, Borges en Padua. In feite benutte hij toen een kans om met de belangrijke Europese intellectuelen nieuwe contacten aan te knopen. Omdat het onmogelijk is om zijn netwerk van kennissen in het geheel te bespreken, zullen hier alleen de meest cruciale humanisten worden voorgesteld. Thomas heeft de Vlaamse arts Carolus Clusius (Charles de l'Écluse) als zijn mentor gekozen,

¹⁹ De belangrijkste gedichten zijn bewaard in Breslau: Johannes Caselius, *Memoriae Thomae Rhedigeri juvenis et nobilissimi et clarissimi. Luctus Joachimi Bassewiti, Joannic Caselii, Nathanis Chytraei*, Rostock 1577, idem, *Memoriae nobilissimorum clarissimorumque virorum Thome Rhedigeri, Joannis Cratonis, Jacobi Monavii*, Vratislaviensium, Breslau 1607. Studies over Thomas Rhediger: Anton Wachler, *Thomas Rehdiger und seine Buchersammlung in Breslau*, Breslau 1828, Jörg Baecker, *Thomas Rehdiger. Der Mann und sein Werk. Ein Beitrag zur Geschichte des geistigen Lebens im 16. Jahrhundert*, Breslau 1921, K. A. Siegel, „Crato von Krafftheim, Simon Schard und Thomas Rehdiger: Ein Beitrag zur Gelehrten-geschichte des 16. Jahrhunderts“, in: *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens*, 64/1930, pp. 75–88, Christian Gündel, *Thomas Rhediger. Ein Jahrhundert grosser Breslauer Gelehrten, Sammler und Förderer der Kunst*, Breslau 1940, Gustav Barthel, *Thomas Rehdiger. Ein Jahrhundert großer Breslauer Gelehrter, Sammler und Förderer der Kunst*, Breslau 1941, Hans-Jürgen von Witzendorff-Rehdiger, „Die Rehdiger in Breslau“, in: *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*, 2/1957, pp. 93–106, idem, „Herkunft und Verbleib Breslauer Ratsfamilien im Mittelalter. Eine genealogische Studie“, in: *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*, 3/1958, pp. 111–135, Anita Frank, *Bon vivants und Polyhistoren. Schlesische Bibliophilen Thomas Rehdiger (1540–1576) und Albrecht von Sebisch (1610–1688) im niederländischen Licht*, Diss. Wrocław 1998 (ongepubliceerd).

²⁰ Anton Wachler, *op. cit.*; Ewa Houszka, *op. cit.*, pp. 12–17.

²¹ Anton Wachler, *op. cit.*, p. 25. De oudste catalogus van de Rehdigeriana is in 1699 ontstaan: Gottlob Krantz, *Memorabilia Bibliothecae Publicae Elisabetane Wratislaviensis*, Breslau 1699.

op advies van Crato.²² Met Clusius als leraar en kameraad reisde hij bijna heel West-Europa door. De Sileziër wisselde ook brieven met Justus Lipsius, aan wie hij ook financiële steun leverde.²³ Hij bekostigde eveneens de publicatie van enkele boeken, wat blijkt uit de dedicaties, en bood de uitgevers Theodor Pulmann in Antwerpen en Henri Etienne in Paris zijn financiële hulp aan.²⁴ Ondanks het zeer grote netwerk van internationale contacten was de briefwisseling met Crato von Crafftheim voor hem van essentieel belang.

In 1570 heeft Rehdiger besloten om zich in Keulen te vestigen en bouwde hier zijn collectie uit.²⁵ De Breslause patriciër verzamelde, met behulp van de Fransman Jean Neodicus die als zijn agent werkte, ongeveer 300 handschriften en 6000 boeken, een voor die tijd imposant aantal.²⁶ De correspondentie van talrijke gasten van Thomas in Keulen bevat aanwijzingen waaruit blijkt, dat Rehdigers verzameling reeds zes jaar voor zijn dood de status van een Kunstkammer had gekregen.

De roem van de Scheldestad als de 16de-eeuwse hoofdstad van internationale handel en typografische kunst was niet de enige factor die invloed had op Rehdigers aanwezigheid ook in deze stad. Hier was reeds in 1520, in de Keyserstraat, een filiaal van de Breslause firma van Nicolas I Rehdiger ontstaan.²⁷ Winsten afkomstig uit dit bijhuis leverden Thomas en zijn andere broers financiële steun voor educatie, internationale reizen of aankoop van boeken. Bovendien diende dit filiaal, onder leiding van de vertegenwoordiger van de familie Rehdiger Maternus Schuif, als verblijfplaats voor Thomas, zijn broer Jacob en hun gasten gedurende hun talrijke bezoeken aan Antwerpen. Daarover informeren de brieven aan en van Crato.²⁸

Uit de honderden drukken uit de *Officina Plantiniana* uit de jaren 1550–1585 die tot vandaag in de Universiteitsbibliotheek in Breslau bewaard zijn, kan hier slechts een klein groepje worden uitgekozen dat zonder twijfel aan Thomas behoorde. Zoals vermeld, heeft Rehdiger zijn imposante collectie allesbehalve zelfstandig verzameld, maar met behulp van vrienden en bemiddelaars, die in de correspondentie worden genoemd. Hij reisde wel naar Frankfurt am Main tijdens de

²² F.W.T. Hunger, *Charles de l'Escluse (Carolus Clusius)*, *Nederlandsch kruidkundige*, 's-Gravenhage 1943, vol. II, p. 54.

²³ Aleksandra Lipińska, *Brothers in Collecting: Thomas and Jacob Rhediger — Two 16th Century Silesian Art Collectors and Bibliophiles*, referaat tijdens de conferentie *Early Modern Merchants as Collectors*, Ashmolean Museum, University of Oxford, 15–16 Juni 2012 (niet gepubliceerd).

²⁴ Jörg Baecker, *op. cit.*, p. 119. Hier bevindt zich ook de ennumeratie van correspondentie tussen Plantin en Pulmann.

²⁵ Anton Wachler, *op. cit.*, p. 22.

²⁶ Jörg Baecker, *op. cit.*, p. 45.

²⁷ F.W.T. Hunger, *op. cit.*, p. 65.

²⁸ Jörg Baecker, *op. cit.*, p. 115–119, brieven aan Crato geschreven op 27 maart en 5 oktober 1563, brieven aan Rehdiger geschreven door Crato op 24 juni en 10 juli 1565.

Büchermessen, maar vermoedelijk meer voor de gezelligheid dan om boeken te kopen.²⁹ De belangrijkste rol in het verzamelen van Rehdigers collectie speelde Jean Neodicus, zijn vertegenwoordiger tijdens de messen, ook in Frankfurt am Main, waar hij o.a. boeken uit de *Officina Plantiniana* kocht.³⁰ Bovendien hebben Falkenburg en Clusius dankzij de briefwisseling Rehdiger op de hoogte gebracht van alle nieuwe drukken van Plantin.³¹ In de Universiteitsbibliotheek in Breslau bevinden zich o.a. twee exemplaren van *Nic. Clenardi Epistolarum Libri Duo*, waarover Clusius had geschreven.³² Plantin had nog ten minste één boek van Clusius uitgegeven waarin zich een dedicatie, op 15 September 1573 aan Rehdiger gericht, bevindt, namelijk de bewerking van Monardes' *De simplicibus medicamentis ex occidentali India delatis*.³³

Thomas Rehdiger behoorde ook tot de zeer beperkte groep van Breslause humanisten die met Plantin briefwisseling onderhielden. In de brief van 9 november 1573 bedankte het hoofd van de *Officina Plantiniana* Rehdiger voor een geschenk, namelijk een zilveren kopje versierd met het beeld van Minerva.³⁴ De brief ont-hield ook de informatie dat Rehdiger zeer graag een boek over de geschiedenis van koning Lodewijk ("l'histoire du Roy Louis") wilde hebben, waarover hij Falkenburg had ingelicht. Of Plantin dit boek naar Rehdiger heeft opgestuurd, staat niet expliciet in de brief, maar men kan vermoeden dat het zilveren kopje ("belle tasse d'argent") een bewijs van Rehdigers dankbaarheid voor het gewenste boek was. Aan het eind van de brief schreef Plantin zeer uitgebreid over zijn grote waardering en sympathie voor Rehdiger. In twee opzichten verschilt deze brief van de correspondentie met Dudith en Monau. Ten eerste heeft Plantin met gebruik van zo veel woorden zo weinig inhoud doorgegeven. Zijn boodschap hier beperkt zich eigenlijk tot het uiten van zijn dankbaarheid voor een geschenk, het vermelden van Falkenburg, het gewenste boek en de vriendschap met Rehdiger. Ten tweede schreef Plantin aan Rehdiger in zijn moedertaal, dus in het Frans, in plaats van in het Latijn. Wat opvalt is het feit dat hij in het Latijn schreef aan Dudith, die hij niet kende en aan Jacobus Monau, die hij vermoedelijk nooit persoonlijk had ontmoet. Misschien ontmoette Plantin Rehdiger lang voor het samenstellen van deze brief en wist hij dat de Breslauer goed Frans sprak. Bovendien was deze brief

²⁹ Een ongeluk tijdens zijn laatste reis naar Frankfurt was de reden van zijn dood, Anton Wachler, *op. cit.*, p. 15.

³⁰ Jörg Baecker, *op. cit.*, p. 63. *Nota bene*: Neodicus heeft een brief van 1569 wel in Antwerpen geschreven, waarin hij samen met Gerhard Falkenburg in het huis van Maternus Schuif woonde.

³¹ F.W.T. Hunger, *op. cit.*, p. 63, Jörg Baecker, *op. cit.*, p. 67.

³² Nicolas Clénard, *Nic. Clenardi Epistolarum Libri Duo*, Antverpiae 1566, BUWr 374343 (afkomstig uit Bibliotheek van St. Maria Magdalenakerk) en BUWr 317269 (afkomstig uit Rhedigersgh. Stadt. Bibliothek zu Breslau).

³³ Jörg Baecker, *op. cit.*, p. 95. Baecker had *De simplicibus medicamentis* wel gezien. Dit boek behoorde toen tot de verzameling van de bibliotheek van St. Maria Magdalenakerk. Helaas is dit boek nu nergens in de collectie van de Universiteitsbibliotheek in Breslau te vinden.

³⁴ Max Roose (red.), *op. cit.*, vol. IV, Antwerpen 1968, p. 27–28.

geen begin maar zonder twijfel een vervolg van hun correspondentie. In aanmerking genomen, dat Rehdiger student en later een goede vriend van de Fransman Clusius was en dat hij samen met zijn leraar al in de jaren 60 van de 16de eeuw in Antwerpen heeft verbleven, blijkt een persoonlijke vriendschap tussen de Breslauer en Plantin wel met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid mogelijk. Ondanks hun grote, ten minste in één brief verklaarde vriendschap, maakte Rehdiger gebruik van cadeau's, voor de leden van de *Res Publica Literaria* een typische wijze om aan de genegenheid van Plantin en wellicht ook van andere Westerse humanisten bij te dragen. Zonder twijfel had hij daarvoor geld genoeg.

Jacob Monau (1546–1603)

Over Jacob Monau is nauwelijks informatie bewaard.³⁵ Naar het schijnt leefde hij in de schaduw van zijn jongere en beroemdere broer Peter, keizerlijk arts en de eerste doctor in de stomatologie.³⁶ In tegenstelling tot Peter was Jacob helemaal niet betrokken bij het hofleven maar concentreerde hij zich liever op wetenschappelijke activiteiten. Na een paar jaar educatie op het Breslause gymnasium reisde hij naar Wittenberg, Frankfurt am Main en Tübingen.³⁷ In 1573 is hij vermeld aan de universiteit van Jena en in het volgende jaar in Padua. Hij was jurist, linguïst en dichter, betrokken bij de Silezische fractie van het gereformeerd protestantisme.³⁸ Daarom werd hij als een voorbeeld van een echte *uomo universale* beschouwd.

De inhoud van de brief die Plantin op 7 Januari 1581 aan Monau heeft geschreven, illustreert het ontzettend grote netwerk van Monaus contacten.³⁹ Bovendien verschilt de toon van deze brief van de andere die Plantin aan Dudith en Rehdiger heeft geschreven. In het geval van Monau benadrukte Plantin een paar keer hun vriendschap en zijn respect voor de Sileziër. De drukker uitte zijn dankbaarheid voor de laatste brief van Monau die hij zeer plezierig vond en vervolgens schreef hij over hun gemeenschappelijke vriend Abraham Ortelius die naar Antwerpen was gekomen. Bovendien vermeldde hij Benito Arias Montano en zijn commentaren op de evangeliën die, zoals Plantin hoopte, voor Monau al bekend waren. In

³⁵ Adolf Schimmelpfennig, *Monau, Jakob*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol. 22. Leipzig 1885, p. 162–163.

³⁶ Barbara Bruziewicz-Miklaszewska, “Peter Monavius (1551–1588) — physician from Wrocław and his doctor’s degree thesis (1578) *De dentium affectibus* — the oldest work about stomatology topics in Europe”, in: *Advances in Clinical and Experimental Medicine*, vol. 12/6, 2003.

³⁷ K. Kaczmarek-Patralska, *Monauowie*, in: *Encyklopedia Wrocławia*, ed. J. Harasimowicz, Wrocław 2006, pp. 546–547, hier: p. 547.

³⁸ J.F.A. Gillet, *Crato von Crafftheim und seine Freunde. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte. Nach handschriftlichen Quellen*, Frankfurt am Main 1860, vol. II, p. 43.

³⁹ Max Rooses, *op. cit.*, p. 216–217.

zijn brief beschreef de uitgever ook zijn toekomstige plannen en brieven die hij al had geschreven. Tot slot nam hij de groeten van Raphelingius en Poelman over.

Zoals vermeld, is deze brief anders dan de rest van de correspondentie met Dudith en Rehdiger, in het bijzonder voor wat zijn zeer vriendelijke sfeer betreft. Op basis ervan kan men aannemen dat Monau meer betrokken was in de wereld van de *Officina* dan de rest van de Sileziërs, hoewel zijn relaties met Plantin ook meer “zakelijk” waren dan bijvoorbeeld de betrekkingen tussen het hoofd van de *Gulden Passer* en Rehdiger. Monaus contacten met Plantin beperkten zich ongetwijfeld niet uitsluitend tot één brief of enkele formele kwesties. De vermelding over Montano die Monaus kennis van de nieuwste publicaties impliceert, laat ons ook vermoeden dat zich in de collectie van de geleerde Sileziër wel door Plantin uitgegeven boeken bevonden. Abraham Ortelius, de andere door Plantin genoemde befaamde Antwerpenaar, was eveneens een bemiddelaar tussen de *Officina* en Breslau. Met Ortelius was Monau zeer nauw verbonden, vooral omdat de Sileziër samen met een andere Silezische humanist Wacker von Wackenfels de Vlaamse cartograaf heeft overtuigd om een kaart van *Utopia* te ontwerpen.⁴⁰ Zijn dankbaarheid en vriendschap voor Monau heeft Ortelius twee keer gemanifesteerd. Ten eerste bevat Ortelius’ kaart van Duitsland een dedicatie voor Monau.⁴¹ Ten tweede heeft de cartograaf aan Monau een geschenk opgestuurd dat uit enkele boeken en een portret van Ortelius bestond.⁴² Misschien behoorde tot dit cadeau het boek van Melchior Barlaeus, *De Miseriis et fragilitate humanae vitae libellus* (Antverpiae, *Officina Plantiniana* 1566), waarin op de titelpagina de handgeschreven dedicatie van Ortelius aan Monau staat.⁴³ Tot de kring van Plantins vrienden behoorde ook Justus Lipsius, met wie Monau zeer vaak correspondeerde, o.a. over de dood van Dudith.⁴⁴ In 1592 werd de correspondentie tussen Lipsius en Monau in de *Officina Plantiniana* gepubliceerd en één exemplaar van deze druk bevindt zich nog steeds in Breslau.⁴⁵ Naar het schijnt, blijkt het leven van Monau minder spectaculair en avontuurlijk te zijn geweest dan dat van Dudith of Rehdiger. Van zijn echte waarde als lid van de Breslause *Res Publica Literaria* vormen de bewaarde correspondentie, de boeken en het enthousiasme, waarmee Plantin aan hem schreef, het bewijs.

⁴⁰ Adolf Schimmelpfennig, *op. cit.*, p. 162.

⁴¹ *Germaniae veteris typus / ex conatibus geographicis Abrah. Ortelij*, Antwerpen 1587; Opdracht: ‘Dn. Iacobo Monavio Silesio patricio Vratislaviensi, viro et eruditione et humanitate ornatisimo, Abrahamus Ortelius hoc mutuae amicitiae monumentum libens donabat dedicabatque’.

⁴² Almasi, *op. cit.*, p. 89. Deze informatie is te vinden in de correspondentie van Ortelius: Abraham Ortelius, *Abrahami Ortelii (geographi Antverpiensis) et virorum eruditorum ad eundem... epistulae*, ed. Jan Hendrik Hessels, Cambridge 1887, p. 192, 212.

⁴³ Melchior Barlaeus, *De Miseriis et fragilitate humanae vitae libellus*, Antverpiae 1566, BUWr 317270 (oorspronkelijk in de Rehdigeriana).

⁴⁴ Almasi, *op. cit.*, p. 82.

⁴⁵ Justus Lipsius, *Iusti Lipsi ad Jac. Monavium epistola*, Antverpiae 1592, BUWr 395434.

Johannes Crato von Crafftheim (1519–1585)

Crato von Crafftheim is de laatste ster aan de Silezische hemel van de 16de eeuw die zonder twijfel boeken uit de *Officina Plantiniana* bezat. Hij is als Johann Krafft in de familie van een Breslause ambachtsman geboren en begon zijn opleiding op de Breslause gymnasia.⁴⁶ Dankzij een beurs van de Breslause Stadsraad kon hij van 1535 tot 1542 aan de universiteit in Wittenberg onder de leiding van Martin Luther studeren. Vanaf 1546 was hij in Padua waar hij bij de arts Giovanni Battista Monte medicijnen studeerde. Na het behalen van de titel van doctor reisde hij door Italië. In 1550 kwam hij terug naar Breslau waar hij als arts begon te werken; in 1554 was hij zeer actief in het bestrijden van een pestepidemie.⁴⁷ In 1560 verliet hij Breslau om als lijfarts van drie opeenvolgende Habsburgse keizers, Ferdinand I, Maximiliaan II en Rudolf II te werken. De herfst van zijn leven, sinds 1580, bracht hij met Andreas Dudith, Jacobus Monau en andere Silezische humanisten in Breslau door, waar hij aan verschillende ontmoetingen, vooral in de beroemde tuin van Laurentius Scholtz von Rosenau, deelnam.⁴⁸

Hoewel de familie van Crato von Crafftheim niet tot het patriciaat behoorde, werd hij een prominent lid van de Europese (en van de Breslause) *Res Publica Literaria*. Dit was het gevolg van zijn opleiding en zijn talrijke talenten.⁴⁹ Zijn correspondentienetwerk was ontzettend groot, ook op Europese schaal. Hij was vermaard als een zeer goede brieveschrijver, omdat zijn stijl op de geschriften van Cicero leek. Bovendien heeft Melanchthon de Breslauer geprezen voor de duidelijkheid en eloquentie van zijn stijl, die hij “dicti Cratoniana” heeft genoemd.⁵⁰ Om een brede correspondentie met alle vooraanstaande Europese humanisten te voeren, maakte Crato gebruik van de keizerlijke post, waartoe hij was toegelaten.⁵¹ In zijn brieven waardeerde hij reeds zijn Breslause vriend Valentin Scholtz von Rosenau, die in 1595 de correspondentie en andere geschriften van Crato in 7 delen had uitgegeven.⁵² Eerder verschenen de brieven van Crato, Dudith en Monavius, ook dankzij Scholtz, in de bundel *Epistolarum philosophicarum*,

⁴⁶ J.F.A. Gillet, *op. cit.*, vol. 1, p. 14. Dit boek blijft nog steeds de basis voor een onderzoek naar Crato. Andere belangrijke en tegelijkertijd meer recente publicaties over Crato: Howard Louthan, *Johannis Crato and the Austrian Habsburgs: Reforming A Counter-Reform Court*, Princeton 1994; Charles D. Gunnoe, Jole Schackelford, “Johannes Crato von Krafftheim (1519–1585): Imperial Physician, Irenicist and Anti-Paracelsian”, in: Elizabeth Plummer, Robin Barnes (ed.), *Ideas and Cultural Margins in Early Modern Germany: Essays in Honor of H.C. Erik Midelfort*, Aldershot 2009, pp. 201–216.

⁴⁷ Ten gevolge daarvan is zijn baanbrekende werk op het gebied van de epidemiologie *Ordnung oder Präservation zur Zeit der Pest* in 1555 verschenen.

⁴⁸ Stanisław Tync, *op. cit.*, p. 99.

⁴⁹ David G. Halsted, *op. cit.*, p. 42.

⁵⁰ Jörg Baecker, *op. cit.*, p. 16.

⁵¹ David G. Halsted, *op. cit.*, p. 16.

⁵² Stanisław Tync, *op. cit.*, p. 99.

*medicalum ac chymicarum a summis nostrae aetatis philosophis Ac medicis exaratarum volumen...*⁵³

Hoewel zich in deze rijke collectie brieven geen epistel van Plantin aan Crato (of omgekeerd) bevindt, kende Plantin zonder twijfel de Breslause arts. Deze conclusie kan men trekken op basis van Plantins brieven, waarin twee keer de naam van Crato voorkomt.⁵⁴ Bovendien levert de inhoud van de brieven van Abraham Ortelius en Carolus Clusius aan Crato nog meer bewijzen voor de tenminste “geestelijke” aanwezigheid van de keizerlijke arts in de intellectuele omgeving van de *Gulden Passer*. De briefwisseling tussen Ortelius en Crato, waarin de kwesties rondom de *Officina Plantiniana* waren aangeroerd, duurde ten minste elf jaar.⁵⁵ In elke brief meldde de cartograaf de actuele bezigheden in de *Gulden Passer* en de boeken waarmee Plantin zich bezighield. In de brief van 21 december 1574 schreef Ortelius uit Antwerpen over de uitgave van *Dionysi Alexandrini de Situ orbis liber, Interprete Andrea Papio Gandensi* en dit boek bevindt zich ook in de verzameling van de Universiteitsbibliotheek in Breslau, echter zonder vermelding van zijn oorspronkelijke eigenaar.⁵⁶ Heel vaak komt in deze brieven de naam van Plantin voor. Ortelius schreef over de ziekte van de uitgever,⁵⁷ zijn reizen⁵⁸ en de problemen in de *Officina*. Heel vaak nam hij de groeten van Plantin aan Crato over ofwel schreef hij dat hij een boodschap van Crato aan Plantin had herhaald.⁵⁹ Ongetwijfeld kende de uitgever Crato. Ortelius had in zijn brief van 21 december 1574 geschreven dat wat de Breslauer wilde, hij in Frankfurt niet zou krijgen.⁶⁰ In verband met deze informatie vroeg Ortelius naar de actuele verblijfplaats van Crato. Men kan dus aannemen dat Crato zijn boeken ook direct bij de *Officina Plantiniana* bestelde en dankzij de brieven van de cartograaf op de hoogte bleef van de uitgaven van de nieuwste boeken.

De correspondentie tussen Clusius en Crato is evenzo rijk aan mededelingen over de *Officina*.⁶¹ Een zeer interessante informatie kan men in de brief van 23 april 1567 vinden.⁶² Hier schreef Clusius over Maternus Schuif, het hoofd van Rehders bijhuis in Antwerpen, en over de boeken die de botanicus van de koop-

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Max Rooses, *op. cit.*, vol. V, Antwerpen 1968, p. 43; vol. VIII/IX, Antwerpen 1968, p. 477.

⁵⁵ Zes brieven van Ortelius aan Crato met informatie over Plantin zijn wel uitgegeven en dienen als basis voor deze analyse; zie Max Rooses, *op. cit.*, vol. VI, Antwerpen 1968, p. 142–143; 150–151; 155–156; 158; 186; 205.

⁵⁶ *Dionysi Alexandrini de Situ orbis liber, Interprete Andrea Papio Gandens*, Antverpiae (Officina Plantiniana) 1575, BUWr 317897. In 1738 behoorde dit boek tot C. Rose Halae en in 1753 van Jean Gottlieb (?) — inscriptie: “Jeannis Gottliebii Liberi. 1753 Vrat”.

⁵⁷ Max Rooses, *op. cit.*, vol. VI, Antwerpen 1968, p. 155 (brief van 24 juni 1576).

⁵⁸ Ibidem, p. 205 (brief van 25 juli 1583).

⁵⁹ Ibidem, p. 143 (brief van 21 december 1574), p. 186 (brief van 10 mei 1581).

⁶⁰ Ibidem, p. 142.

⁶¹ Ibidem, p. 36 (brief van 15 April 1567); p. 219 (brief van 26 maart 1584).

⁶² Ibidem, p. 36.

man wilde krijgen. Uit deze brief blijkt dus dat Crato de handelaar moest kennen, hoewel er geen vermeldingen over Crato's verblijf in Antwerpen zijn bekend. Helaas kennen wij de inhoud van de brieven van Johannes Crato van Crafftheim aan Ortelius niet, daarom blijven nog steeds veel vragen onbeantwoord.

In de boekenverzameling van de Universiteitsbibliotheek in Breslau bevinden zich vier boeken uitgegeven in de *Officina Plantiniana*, die zonder twijfel aan Crato toebehoorden: 1) *Pomponii Melae de situ orbis libri tres*, Antverpiae (*Officina Plantiniana*) 1582, sign. BUWr 539284; 2) P. Mela, A. Schott, *Geographica et historica Herodotim quae Latine Mela exscripsit [...]*, Antverpiae (*Officina Plantiniana*) 1582, sign. BUWr 539285; 3) P. Van Dieven, *Petri Divæi Lovaniensis De Galliae belgicae antiquitatibus liber I*, Antverpiae (*Officina Plantiniana*) 1584, sign. BUWr 383591; 4) A. Ortelius, J. Vivianus, *Itinerarium per nonnullas Galliae Belgicae partes, Abrahami Ortelli et Joannis Viviani*, Antverpiae (*Officina Plantiniana*) 1584, sign. BUWr 383592. Op de titelpagina's ervan heeft de Breslause arts zijn handtekening nagelaten; hij schreef: “Jo Crato” ofwel “Crato”. Alle deze boeken behoorden na de dood van de eerste eigenaar tot de Bibliotheek bij de Bernardijnenkerk in Breslau.

Conclusie

Dankzij de analyse van de correspondentie en het leven van de Breslause humanisten in de 16de eeuw is het mogelijk om een aantal manieren en wegen te noemen, waarop de boeken uit de *Officina Plantiniana* tussen 1550 en 1585 naar Breslau zijn gekomen. Ten eerste kochten de humanisten toen hun boeken zelf, tijdens hun studiereizen ofwel bij het bezoek aan Frankfurt am Main. Soms hadden zij een directe toegang tot de uitgever, zoals in het geval van Rehdiger die hoogstwaarschijnlijk de *Gulden Passer* bezocht. Ten tweede blijkt de correspondentie een middel om niet alleen de boeken te bestellen maar ook om op hoogte te blijven van de nieuwste drukken, zoals de betrekkingen tussen Ortelius en Crato het hebben getoond. Het brede netwerk van kennissen en het lidmaatschap van de humanistische kringen garandeerde wellicht de mogelijkheid om boeken uit te wisselen ofwel gewoon te krijgen, bijvoorbeeld in de vorm van cadeau's. Het opsturen van boeken behoorde tot de zeer dure manieren van boekenuitwisseling, maar vond in de 16de eeuw en later wel plaats. Bovendien maakten de rijke humanisten, zoals bijvoorbeeld Thomas Rehdiger, gebruik van de bemiddelaars, die in hun naam naar de boekenmarkten reisden en contact met de uitgevers onderhielden, om de gewenste publicaties te kopen. Jean Neodicus en vermoedelijk Maternus Schuif hielden zich er o.a. mee bezig. Tenslotte is aan het eind van de 15de eeuw een nieuwe baan ontstaan, namelijk boekverkoper. Deze handelaars hielpen de humanisten die te weinig tijd, geld of gezondheid hadden om te reizen, in hun zoektocht naar nieuwe boeken en hun aantal nam in de tweede helft van de 16de eeuw steeds toe.

Zonder twijfel waren de brede internationale contacten tussen Petrus Antesignanus en de Europese uitgevers geen uitzonderlijke situatie in Silezië, maar zijn “vriendschap” met Plantin vermoedelijk wel. De Breslause boekverkopers reisden naar foren in Leipzig en Frankfurt am Main, dus hadden ze vrije toegang tot de boeken uit de *Gulden Passer*. Ten gevolge daarvan waren ze de bemiddelaars tussen de Breslause humanisten en de nieuwste ideeën afkomstig, onder andere, uit de *Officina Plantiniana*.

Natuurlijk was de circulatie van het gedrukte boek in het vroegmoderne en moderne Europa zeer groot, daarom is het onmogelijk om in het geval van elk boek vast te stellen, wanneer het naar Breslau is gebracht, door wie en waarom. Vanwege dit feit concentreerde dit onderzoek zich op de waarschijnlijke en hypothetische wegen waarop deze boeken in de 16de eeuw naar Breslau zijn gekomen en niet op de precieze bepaling van hun aantal en eigenaars.

De reden waarom zo veel boeken uit de *Officina Plantiniana* zich in de Universiteitsbibliotheek van Breslau bevinden is vanzelfsprekend. Ten eerste behoorde de onderneming van Plantin in de 16de eeuw tot de meest prestigieuze uitgeverijen ter wereld. Ten tweede was er toentertijd geen concurrentie voor een ontzettend productieve *Officina*. Plantin was niet alleen een geleerde maar vooral een succesvolle ondernemer die de meest lucratieve en winstgevende boeken wilde uitgeven. Europa stond vol met zijn drukken, dus ook zonder persoonlijke contacten of briefcontact met de omgeving van Plantin was het mogelijk om zijn boeken in bezit te krijgen.

In de humanistische wereld van het vroegmoderne Europa had het verzamelen van boeken invloed op de sociale contacten en omgekeerd. Zonder twijfel behoorde deze activiteit tot de meest cruciale elementen van het humanistische ethos, zelfs al was het verzamelen van boeken in veel gevallen belangrijker dan het lezen. Het humanistische discours leverde de leden van de *Res Publica Literaria* veel methoden en media voor hun zelfcreatie en daarvan hebben ook de Breslause humanisten gebruikgemaakt, hoewel iedereen op een andere manier. Andreas Dudith had een groot netwerk nodig om zijn positie aan het hof te versterken en daarom onderhield hij vooral contacten met invloedrijke mensen. Zijn goede opleiding diende als hulpmiddel in het onderhouden van een interessante correspondentie en in de dagelijkse persoonlijke contacten met andere diplomaten en politici, inclusief de vorsten. Het leven van Thomas Rehdiger bestond uit verzamelen en “peregrineren”, dat waren zijn enige bezigheden. Dankzij geld, goede opleiding en netwerken verhoogde hij de status van zijn familie, tenminste op lokale Silezische schaal. Johannes Crato von Crafftheim zat in de meest ingewikkelde situatie, hij had namelijk geen geld en prestigieuze komaf. In tegenstelling tot de “onproductieve” Rehdiger en Dudith behaalde hij zijn succes dankzij hard werk, publicaties en, natuurlijk, netwerken. Naar het schijnt lijkt Peter Monau de meest enigmatische figuur, maar zijn strategieën waren wel typisch voor een lid

van de *Res Publica Literaria*: hij verzamelde boeken, schreef brieven en stuurde cadeau's.

Op basis van de bewaarde correspondentie blijken de betrekkingen tussen Si-leziërs en de *Officina Plantiniana* tamelijk intensief. De inhoud van deze brieven bewijst dat de Breslause humanisten in het vroegmoderne Europa wel aanwezig en actief waren. De geanalyseerde correspondentie betreft daarbij uitsluitend de activiteit van Christoffel Plantijn en de Breslause leden van de protestantse *Res Publica Literaria*. Met betrekking tot Breslau en haar contacten met Antwerpen bleef vooral de Dombibliotheek een echte *terra incognita*, die nog de aandacht verdient.

Literatuur

- Alexandrinus Dionysius, *De Situ orbis liber, Interprete Andrea Papio Gandens*, Antverpiae 1575, BUWr 317897.
- Almasi, G., *The Uses of Humanism: Johannes Sambucus (1531–1584), Andreas Dudith (1533–1589) and the Republic of Letters in East Central Europe*, Leiden 2009.
- Baecker, Jörg, Thomas Rehdiger. *Der Mann und sein Werk. Ein Beitrag zur Geschichte des geistigen Lebens im 16. Jahrhundert*, Breslau 1921.
- Balsem, Astrid C., “Books from the Library of Andreas Dudith (1533–89) in the Library of Isaac Vossius (1618–89)”, in: R. Myers, M. Harris, G. Handelbrote (red.), *Books on the Move. Tracking Copies through Collections and the Book Trade*, London 2007, pp. 69–86.
- Barlaeus, Melchior, *De Miseriis et fragilitate humanae vitae libellus*, Antverpiae 1566, BUWr 317270.
- Barthel, Gustav, *Thomas Rehdiger: Ein Jahrhundert großer Breslauer Gelehrter, Sammler und Förderer der Kunst*, Breslau 1941.
- Bauch, G., *Geschichte des Breslauer Schulwesens vor der Reformation*, Breslau 1909.
- Bayle, Pierre, *Dictionnaire historique et critique*, Amsterdam 1730.
- Bruziewicz-Mikłaszewska, Barbara, “Peter Monavius (1551–1588) — physician from Wrocław and his doctor’s degree thesis (1578) *De dentium affectibus* — the oldest work about stomatology topics in Europe”, in: *Advances in Clinical and Experimental Medicine*, vol. 12/6, 2003.
- Burbianka, Marta, *Zarys dziejów handlu księgarskiego we Wrocławiu do połowy XVII wieku*, Wrocław 1950.
- Caccamo, D., “Una società di umanisti intorno al diplomatico imperiale Andrea Dudith-Sbardellati”, in: idem, *Eretici italiani in Moravia, Polonia, Transilvania (1558–1611). Studi e documenti*, Florence 1970, pp. 109–151.
- Caselius, Johannes, *Memoriae nobilissimorum clarissimorumque virorum Thome Redigeri, Joannis Cratonis, Jacobi Monavii, Vratislaviensium*, Breslau 1607.
- Caselius, Johannes, *Memoriae Thomae Rhedigeri juvenis et nobilissimi et clarissimi. Luctus Joachimi Bassewittii, Joannic Caselii, Nathanis Chytraei*, Rostock 1577.
- Clénard, Nicolas, *Epistolarum Libri Duo*, Antverpiae 1566, BUWr 374343; BUWr 317269.
- Costil, P., *André Dudith. Humaniste Hongrois. 1533–1589. Sa vie, son oeuvre et ses manuscrits grecs*, Paris 1935.
- Dudithius, Andreas, *Epistulae*, Lech Szczucki, Tibor Szepessy (red.), vol. 1 (1554–1567), Budapest 1992; vol. 2 (1568–1573), Budapest 1995; vol. 3 (1574), Budapest 2000; vol. 4 (1575), Budapest 1998; vol. 5 (1576), Budapest 2005; vol. 6 (1577–1580), Budapest 2002.

- Eitner, Robert, *Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexicon der Musiker und Musikgelehrten...*, Leipzig 1900.
- Fleischer, M.P., *Späthumanismus in Schlesien*, Bad Windsheim 1984.
- Frank, Anita, *Bon vivants und Polyhistoren. Schlesische Bibliophilen Thomas Rehdiger (1540–1576) und Albrecht von Sebisch (1610–1688) im niederländischen Licht*, Diss. Wrocław 1998 (onpubliceerd).
- Gillet, J.F.A., *Crato von Crafftheim und seine Freunde. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte. Nach handschriftlichen Quellen*, Frankfurt am Main 1860.
- Gündel, Christian, *Thomas Rhediger. Ein Jahrhundert grosser Breslauer Gelehrten, Sammler und Förderer der Kunst*, Breslau 1940.
- Gunnøe, Charles D., Jole Schackelford, “Johannes Crato von Krafftheim (1519–1585): Imperial Physician, Irenicist and Anti-Paracelsian”, in: Elizabeth Plummer, Robin Barnes (ed.), *Ideas and Cultural Margins in Early Modern Germany: Essays in Honor of H.C. Erik Midelfort*, Aldershot 2009, pp. 201–216.
- Halsted, David G., *Poetry and Politics in the Silesian Baroque. Neo-Stoicism in the Work of Christophorus Colerus*, Wiesbaden 1996.
- Houszka, Ewa, *Prehistoria wrocławskich muzeów*, in: *Muzea sztuki w dawnym Wrocławiu*, ed. P. Łukaszewicz, Wrocław 1998.
- Hunger, F.W.T., *Charles de l'Escluse (Carolus Clusius), Nederlandsch kruidkundige*, 's-Gravenhage 1943.
- Jankovics, J., I. Monok, *Dudith András könyvtára. András Dudith's Library: A Partial Reconstruction*, Szeged 1993.
- Jöcher, Christian Gottlieb, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, vol. I, Leipzig 1750.
- Juhász, K., “Andreas Dudith. Ein Beitrag zur Geschichte des Humanismus und der Gegenreformation”, in: *Historisches Jahrbuch* 55 (1935), pp. 55–74.
- Kaczmarek-Patralska, K., *Monauowie*, in: *Encyklopedia Wrocławia*, ed. J. Harasimowicz, Wrocław 2006, pp. 546–547.
- Krantz, Gottlob, *Memorabilia Bibliothecae Publicae Elisabetane Wratislaviensis*, Breslau 1699.
- Lipińska, Aleksandra, *Brothers in Collecting: Thomas and Jacob Rhediger — Two 16th Century Silesian Art Collectors and Bibliophiles*, referaat tijdens de conferentie *Early Modern Merchants as Collectors*, Ashmolean Museum, University of Oxford, 15–16 Juni 2012 (niet gepubliceerd).
- Lipsius, Justus, *Justi Lipsi ad Jac. Monavium epistola*, Antverpiae 1592, BUWr 395434.
- Louthan, Howard, *Johannis Crato and the Austrian Habsburgs: Reforming A Counter-Reform Court*, Princeton 1994.
- Ortelius, Abraham, *Abrahami Ortelii (geographi Antverpiensis) et virorum eruditorum ad eundem... epistulae*, ed. Jan Hendrik Hessels, Cambridge 1887.
- Ptaśnik, Jan, *Monumenta Poloniae typographica XV et XVI saeculorum: Cracovia impressorum XV et XVI*, Kraków 1979.
- Reuter Conrad, Quirinus, *Andreae Dudithii de Horehowiza quondam episcopi Quinque-ecclesiensis... orationes*, Neben 1610.
- Rooes, Max (red.), *Correspondance de Christophe Plantin*, Antwerpen 1968.
- Schimmelpenninck, Adolf, *Monau, Jakob*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol. 22, Leipzig 1885.
- Siegel, K.A., „Crato von Krafftheim, Simon Schard und Thomas Rehdiger: Ein Beitrag zur Gelehrten-geschichte des 16. Jahrhunderts“, in: *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens*, 64/1930, pp. 75–88.
- Stieff, Karl B., *Versuch einer ausführlichen und zuverlässigen Geschichte von Leben und Glaubens-Meynungen Andreas Dudiths*, Breslau 1756.

- Tync, Stanisław, “Z życia patrycjatu wrocławskiego w dobie renesansu”, in: *Sobótka* 8 (1953), pp. 69–123.
- Wachler, Anton, *Thomas Rehdiger und seine Buchersammlung in Breslau*, Breslau 1828.
- Witzendorff-Rehdiger, Hans-Jürgen von, „Die Rehdiger in Breslau“, in: *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*, 2/1957, pp. 93–106.
- Witzendorff-Rehdiger, Hans-Jürgen von, „Herkunft und Verbleib Breslauer Ratsfamilien im Mittelalter. Eine genealogische Studie“, in: *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*, 3/1958, pp. 111–135.